

Tâhir Harîmî Balcıoğlu, *Naklî İlimler Tarihi*, haz. Fuat Aydın, M. Mücahid Dünder, Habib Kartaloğlu (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2022) XXXI+478 s.

Tâhir Harîmî Balcıoğlu, *Naklî İlimler Tarihi*, ed. Fuat Aydın, M. Mücahid Dünder, Habib Kartaloğlu (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2022) XXXI+478 p.

Furkan Ramazan ÖĞE

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam
Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,
Sakarya, Türkiye

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Furkan Ramazan ÖĞE
E-mail: furkanoge@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 18.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 16.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date: 20.09.2024

Atıf: Öge, Furkan Ramazan. "Tâhir Harîmî Balcıoğlu, *Naklî İlimler Tarihi*, haz. Fuat Aydın, M. Mücahid Dünder, Habib Kartaloğlu (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2022)". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 62/1 (Aralık 2024), 224-228.

Cite this article as: Öge, Furkan Ramazan. "Tâhir Harîmî Balcıoğlu, *Naklî İlimler Tarihi*, ed. Fuat Aydın, M. Mücahid Dünder, Habib Kartaloğlu (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2022)". *Journal of İlahiyat Researches* 62/1 (December 2024), 224-228.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Öz

Osmanlı'nın son dönemlerinde doğup Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşayan Tâhir Harîmî Balcıoğlu (ö. 1951), şer'î ilimlerin tarihini anlatmak amacıyla bir eser kaleme almış ve *Naklî İlimler Tarihi* adını verdiği bu eserini on yılı aşkın bir sürede tamamlamıştır. Müellifin en meşhur eseri *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, oldukça erken bir vakitte, 1931 senesinde yayımlansa da *Naklî İlimler Tarihi*'nin neşri için 2022 yılını beklemek gerekmiştir. Bir mukaddime ve altı bölümden oluşan eser, Kur'an/Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ilimlerinin tarihlerini ele almaktadır. Bölümlerin dağılımları söz konusu olduğunda eserin yarısından fazlasının kelâm tarihine ayrıldığı görülmektedir. Fakat müellifin kelâm tarihi ile kastettiği esasında mezhepler tarihidir. Zira bu bölümde İslâm toplumundan neşet etmiş mezhep ve fırkalar ele alınmış, kelâm ilmine bölüm sonunda kısaca yer verilmiştir. Yazıldığı dönem ve bölge bağlamında değerlendirildiğinde eser; içerdiği konu çeşitliliği ve zengin kaynakçası sebebiyle oldukça kıymetli olup Cumhuriyetin ilk yıllarındaki İslâmî ilimlere dair bilgi birikimi göstermesi itibariyle de ayrıca önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Osmanlı, Tâhir Harîmî Balcıoğlu, Naklî İlimler, İlimler Tarihi.

ABSTRACT

Tâhir Harîmî Balcıoğlu (d. 1951), who was born in the late Ottoman period and lived in the early years of the Republic, wrote a work to explain the history of religious sciences and completed this work, which he titled *Naklî İlimler Tarihi*, in more than ten years. Although the author's most famous work, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, was published quite early, in 1931, it was necessary to wait until 2022 to publish the *Naklî İlimler Tarihi*. The work, which consists of a preface and six chapters, deals with the history of the Qur'an/Tafsir, Hadith, Fiqh, and Kalâm sciences. When it comes to the distribution of the chapters, it is seen that more than half of the work is devoted to the history of Kalâm. However, what the author means by the history of Kalâm is the history of sects. In this section, the sects and fıraks that emerged from the Islamic society are handled and the science of Kalâm is briefly mentioned at the end of the chapter. When evaluated in the context of the period and region in which it was written, the work is precious due to its diversity of topics and rich bibliography, and it is also essential as it shows the accumulation of knowledge on Islamic sciences in the early years of the Republic.

Keywords: History of Islamic Sects, Ottoman, Tâhir Harîmî Balcıoğlu, Religious Sciences, History of Sciences.

Naklî İlimler Tarihi, 1951 yılında vefat eden Tâhir Harîmî Balcıoğlu'nun on yılı aşkın bir sürede telif ettiği ve şer'î ilimlerin tarihini anlatmayı amaçladığı bir eserdir. Müellif yakın zamana kadar bilinen bir isim olmasa da son yıllarda zâtına ve telifâtına dair yapılan çalışmalar artmıştır.¹ Değerlendirmeye konu olan neşir de bu çalışmalardan biridir. 2022 yılında neşredilen eserin, üç nüshası olmakla birlikte yayımda, müellifin “en sahih nüsha budur” şeklinde belirttiği, istinsâhı 1949 yılında tamamlanan nüsha esas alınmıştır. Bu bilgiden hareketle eserin tamamlanmasının üzerinden 83 yıl geçtiği anlaşılmaktadır. Yapılan değerlendirmelerde de bu durum dikkate alınmış ve eser yazıldığı dönem bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Naklî İlimler Tarihi*, aynı zamanda bir neşir çalışması da olduğundan, metnin yanında neşre dair hususlar da değerlendirmeye konu edilmiştir.

Tespit edildiği kadarıyla Tâhir Harîmî'ye, ekseriyetle onun *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler* isimli eseri üzerinden atıflar yapılmaktadır. Bu bağlamda müellifin asıl tanınırlık kazandığı eserin bu olduğu söylenebilir. Fakat *Naklî İlimler Tarihi* ondan daha az kıymetli değildir. Eserin hak ettiği ilgiyi görememesinin nedenlerinden biri, muhtemelen yazma halinde kalmasıdır. Nitekim *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, oldukça erken bir vakitte, 1931 yılında tab' edilmişken *Naklî İlimler*'in neşri için 2022 yılını beklemek gerekmiştir. Bu çerçevede -bidâyeten- eserin ilim dünyasına sunulmasının bir zenginlik olduğu söylenmelidir.

Eser, adından da anlaşılacağı üzere, naklî ilimlerin tarihini ele almaktadır. Bir mukaddime ile altı bölümü muhtevî kitabın başlıkları şu şekildedir: i. İslâm'da ilim nasıl tedvîne başlandı, ii. Kurân tarihi, iii. Tefsir tarihi, iv. Hadis tarihi, v. Fıkıh tarihi ve vi. Kelâm tarihi. Müellif, ilk bölümde ilimlerin tasnifinden, felsefe ile hikmet arasındaki farktan ve naklî ilimlerin ortaya çıkışından kısaca bahsettikten sonra peygamberlik meselesinin tahliline geçmektedir. İlimler tarihine hasredilmiş bir kitapta “Peygamberlik” şeklinde açılan bir başlık ilk başta dikkat çekse de müellif bu başlığı neden vazettiğini açıklamaktadır. Ona göre mebd-i hareket, yani başlangıç noktası oldukları için vahiyden, nübüvvetten ve nübüvvet telakkilerinden bahsetmeksizin İslâmî ilimlerden bahsetmek mümkün değildir (14). Yazar bu noktada haksız sayılmaz. Zira naklî ilimlerden bahsedilecek olduğunda “naklî”in, başka bir deyişle sem'in mahiyeti ve anlaşılma biçimleri önem kazanmaktadır. Buna karşın konunun işleme biçimi pek isabetli görünmemektedir. Çünkü yazar meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele almakta, hatta rüya meselesini bile çağdaş bilginler muvâcehesinden tafsîlatıyla işlemektedir (29-30). Müellifin konuyu açma sebebi makul olsa da konuyu ayrıntısıyla ele alması, meseleyi dağıtıp amaçtan sapmaya neden olmaktadır. Ne yazık ki mezkûr durum metin boyunca da gözlenmektedir.

Kitapta her bir ilme ayrılan kısmın ne kadar olduğu sorusundan hareketle bölümlerin kitaptaki oranları çıkarılmıştır. Buna göre; “Mukaddime %1, “İslâm'da İlim Nasıl Tedvîne Başlandı” %8, “Kurân Târîhi” %4, “Tefsir Târîhi” %4, “Hadis Târîhi” %7, “Fıkıh Târîhi %17” ve “Kelâm Târîhi” %59'dur. Zikredilen oranlar dikkate alındığında kitabın yarısından fazlasının kelâm tarihine ayrıldığı görülmektedir. Bu itibarla metindeki bölümlerin dağılımının pek isabetli olmadığı söylenebilir.

Kur'ân tarihi bölümünde müellif, Kur'ân'ın cem'inden, istinsâhından, yedi harf meselesinden, Kur'ân'ın i'câzından ve kıraatinden bahsetmekte, ayrıca Kur'ân'a yönelik itirazları zikredip onları eleştirmektedir. Kur'ân tarihinden sonra tefsir tarihi bölümüne geçerken okuyucunun zihninde, bu iki ilmin neden ayrı ayrı ele alındığı şeklinde bir soru canlanmaktadır. Bu noktada müellifin bir sonraki bölüm olan hadis tarihi başlığındaki “nakle istinâd eden İslâmî ilimlerden ikincisi de hadis ilmidir” sözü meseleyi aydınlatmaktadır (77). Zira bu ifadeden müellifin, öncesinde Kur'ân ve tefsir şeklinde ayrı ayrı zikrettiği ilimleri esasında bir kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kezâ o, hadisten sonraki bölüm olan fıkıh tarihi başlığında da “naklî ilimlerin üçüncüsü de fıkıh ilmidir” demiştir (108).

Tefsir tarihinde Balcıoğlu, tefsirin amacından, yapıma biçimlerinden, tefsir için gerekli olan ilimlerden, tefsir çeşitlerinden ve müfessir tabakalarından bahsetmektedir. Ayrıca Batı'daki Kur'ân çalışmalarına da işaret etmiştir. Hadis tarihine gelindiğinde o, hadis çeşitleri ve özellikle de mevzu hadis üzerinde durmuş, akabinde hadisin neden ve nasıl yazıya geçirildiğini işlemiş,

¹ Tâhir Harîmî'ye dair neşir, tez ve makale türünden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Neşirler söz konusu olduğunda, Tâhir Harîmî'nin şimdiki dek dokuz eseri neşredilmiştir. Bunlar: Bilge Kültür Sanat tarafından yayınlanan *Haşhaşiler: Konya Selçuklu Sultanları ve Bâtînîler* (2015) ve *Türkler Arasında Şiilik Cereyanları* (2017); Büyüyenay tarafından yayınlanan *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler* (2018), *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları* (2019), *İslâm Felsefesi ve Kelâm Tarihi* (2022), *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar* (2022), *Fatih Külliyesi: İlmî Teşkilatının Esası Olan İslamî İlimler ve Okutulan Eserler* (2023), *Karnak Mabedi'nde Bir Gece: Tarih İçerisinde İlimin Seyri* (2024) ve Eskiye Yayınları tarafından yayınlanan *Naklî İlimler Tarihi*'dir (2022). Tez ve makalelere gelindiğinde bu kısımda bir doktora, iki yüksek lisans tezi ve üç makale tespit edilmiştir. Bu alanda en fazla çalışma yapan isim Eren Yavuz'dur. Nitekim Balcıoğlu'na dair 2022 yılında tamamlanan “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Âlim, Yazar ve Şair: Tahir Harîmî Balcıoğlu” başlıklı doktora tezi ile sözü edilen üç makale kendisine aittir. Yukarıdaki neşirlerden de *Mezâmîr* ile *Fatih Külliyesi*'ni yine Eren Yavuz hazırlamıştır. Yüksek lisans tezlerine gelindiğinde bunlar; 2019 yılında Yunis Balta tarafından hazırlanan “Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası” ile 2021 yılında Ceren Karpuz tarafından hazırlanan “Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri”dir.

tedvîn öncüsü müelliflere yer vermiştir. İlerleyen sayfalarda da hadis kitapları mevsûkiyetlerine göre tabakalandırılmış ve tabakalardaki eserlerden bahsedilmiştir.

Fıkıh tarihi kısmında Tâhir Harîmî, fıkıhın ortaya çıkışından tedvînine, fıkıh ekol ve medreselerinden mezhepler arası farklılıklara kadar pek çok meseleyi ele almaktadır. Fıkıhın tedvîni söz konusu olduğunda o, eski topluluklardaki hukuk sistemlerinden bahsederek İslâm fıkıhının özgün ve biricik olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Takip eden sayfalarda icthadlar neticesinde Hicaz ve Irak olmak üzere iki fıkıh medresesinin ortaya çıktığına değinmekte ve meseleye ilişkin görüşlerini aktarmaktadır. Bu noktada müellifin zaman zaman diğer mezhepler hakkında dikkat çekici ifadelerinin olduğu belirtilebilir: “Hicaz müctehidlerinin en ağır ve gayr-i kâbil-i tekâmül olan bu usulleri (amel-i ehl-i Medîne’yi kastediyor), bedeviyetin rûhlardaki yaşayan an’ane-perestliğinden ileri geliyordu. Hâlbuki Iraklılar, daha kadîm medeniyetlerle temâs ettiklerinden inkişâf ve terakkiyâtı esâs kabul eden bir yol intihâb etmişlerdi.” (153). Bölümün devamında da Balcioğlu, fıkıh medreselerinin önemli simalarına ve mezheplerin yayıldığı bölgelere değinmiştir.

Kelâm tarihine gelindiğinde ilk söylenmesi gereken; müellifin, kelâmı mezhepler tarihini kastettiğidir. Zira bu kısımda kelâm yerine İslâm toplumundan neşet eden mezhep ve fırkalar ele alınmış; kelâm, bölümün sonunda çok kısa bir şekilde işlenmiştir. Bölümün başında müellif, Peygamber “çölün serâbî ufuklarından doğan Vehhâbîlerden tutunuz da asrımızın en son tekâmül safhalarını idrâk etmiş Berlin’in Ahmediye Câmii müdavimleriyle, Şikago Bahâiyye mabedinin her renkteki zâirlerinin taşıdıkları akîdelere kadar İslâm’ın hudûdlarından taşan bütün mezhepleri bize bildirdi.” şeklinde bir söylemde bulunmuştur (184). Bu ifadeden Balcioğlu’nun 73 fırka hadisini -en azından manası itibarıyla- doğru kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Kelâm tarihi bölümüne İslâmiyet öncesi Arabistan’la başlayan müellif, devamında ilk ihtilâf meselesine değinmektedir. Burada müellifin, Benî Ümeyye’ye bakışı dikkat çekmektedir. Nitekim o: “İşte Peygamberimiz devrini nihâyetlendiren ve Hulefâ-yı Râşidîn zamanlarının evâhirinde dökülen kanların ve fesâd tohumlarını saçıcıları ve bütün dalâlet yolları hep bu gibi kök ve asılları karıncalı şahsiyetlerin yüzlerinden açılmıştı.” diyerek kızgınlığını belirtmektedir (189). Devamında Hâricîleri anlatmaya koyulan Balcioğlu, “Havâricin zamanımıza kadar devam eden en kuvvetli fırkası İbâziyye ile Yezîdiyye’dir.” ifadesinde hata etmiştir. (226). O, klasik fırak kitaplarında Hâricîliğin altında yer alan Yezîdîlik ile kendilerini Adiy b. Müsâfir’e nispet eden Yezîdîliği karıştırmış görünmektedir. Her ne kadar ilerleyen sayfalarda “Bir de Yezîd b. Eneyse’den başka fakat aynı nâmı taşıyan bugünkü Yezîdîler vardır.” sözüyle iki fırkanın esasında farklı olduğunun bilincinde olduğunu gösterse de bugünkü Yezîdîleri Hâricîlerin altında anlatmaya devam etmiştir (229).

Metinde en tafsilatlı anlatılan mezhep ise Şîiliktir. Müellif, İmâmiyye ve İsmâiliyye gibi Şîî grupları diğer bölüm ve başlıklarda olmadığı kadar ayrıntılı ele almıştır. Hatta İsmâîlîleri İran, Suriye, Hindistan, Orta Asya gibi çeşitli bölgeler üzerinden işlemiştir. Müellifin Şîilik üzerindeki vurgusu, “İslâm’ın yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hakkındaki rivâyete ilâveten yalnız Şîa’nın yetmiş iki fırkaya uğradığını târih-i kelâm âlimleri kaydediyorlar.” sözünü de anlamlı kılmaktadır (193). Konuyla alakalı Şîilik üzerinde ısrarla duran müellifin, Şîî gruplardan olan Zeydiyye’ye anlatımında yer vermemesi ayrıca dikkat çekicidir. Bununla birlikte Şîa’nın anlatımında gösterilen özenin diğer mezheplerde gösterilmediği ve onların yüzeysel bir şekilde ele alındığı da ayrıca zikredilebilir.

Tâhir Harîmî’nin metninde zaman zaman çeşitli hatalara rastlanmaktadır. Bunlardan biri Hasan Sabbâh ile Nasîrüddin Tûsî’nin mezhebî kimliklerinde görülmektedir. Müellif bu iki isim hakkında “Nasreddin Tûsî, hükümet-i melâhide reisi Hasan Sabbâh gibi İmâmiyye’nin Nizâriyye kolundandı.” demektedir (264). Burada mezkûr iki şahsiyetin İsmâiliyye yerine İmâmiyye’nin Nizârî kolundan olduğu yönündeki sehiv, önceki sayfalarda da görülmüştü. Bunun dışında müellifin, Şîî fırkaların sayısında Mes’ûdî’nin *Mürûcû’z-zeheb*’ine yaptığı alıntı hatalıdır (244).² Fıkıh bölümünde de Irak ve Hicaz arasındaki ihtilâfin derin ve uzlaştırılmaz olmayıp aslında iki üç asla taalluk ettiğini söylemesi (150) ve fıkıh usulünü ilk vazedenin Şâfiî değil Ebû Yusuf olduğunu belirtmesi (178) söz konusu hatalardan bazılarıdır. Ayrıca müellifin mezheplerin ortaya çıkışını hârici nedenlerle sınırlayan yaklaşımı da bu bağlamda zikredilebilir. Nitekim o, Hâricîliğin doğuşuyla alakalı; “Havâric öteden beri iddia edildiği üzere nusûsun yanlış anlaşılmasından değil, Arap bedevî ruhunun İslâmiyet’e mukavemetinden doğmuştur” demektedir. Benzer yaklaşımı Şîilikte de gösteren Balcioğlu, konuyla ilgili “Şîa ise ... Arap rûhundan değil İran millî gururunun uğradığı hezimetten ... karşı bir taarruz ve hücum mâhiyetinden çıktı” ifadesine yer vermektedir (402, ayrıca bk. 219, 413). Vehhâbilik’te de benzer tavır sergileyen müellifin (406-407), mezheplerin ortaya çıkışıyla ilgili serdettiği kanaatler net bir şekilde yanlış olmamakla birlikte, vâkıyı tek bir sebeple açıklamaya çalıştığı için pek isabetli değildir. Hatta Harîmî’nin bu

² Ebi’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher*, haz. Kemâl Hasan Mer’î (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1425/2005), 3/173.

tavrını Hilmi Ziya Ülken de onun eserine yazdığı bir mukaddimede eleştirmiştir.³

Balcioğlu, “İslâm mezhepleri iki türlü âmil ve sebeplerin taht-ı tesirinde olarak tasaffi etmişlerdir. Bunlardan birincisi siyâsî rolleriyle sahne-i itikâda çıkanlar. Diğeri de nazariyyât-ı kelâmiyeyi vazederek sırf ilim ve fikirden doğan mezheplerdir.” diyerek siyasi mezheplerin akabinde kelâm mezheplerini anlatmaya koyulmaktadır (409). Oldukça kısa olan bu bölümün sonunda (yaklaşık 30 sayfa) kelâm alanında telifâtı olan isimleri zikretmektedir. Müellifin, bugüne ulaşmamış bazı eserlerin müelliflerini dahi zikrederken Mâturîdî’yi veya Ebü’l-Mu’în en-Nesefî’yi zikretmemesi oldukça dikkat çekicidir. (437-439). Ayrıca son kısımda Mu’tezile ve Eş’arî’den bahsederken de Mâturîdîlik’ten bahsetmemiştir. Bu kısımdaki dikkat çekici bir yaklaşım da müellifin şerh ve hâşiye geleneğine bakışında görülmektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinde yetişmiş bir âlimin meseleye bakışı kendi ifadeleriyle şu şekildedir:

Kurûn-i vüstâ ilmî kudretini tamâmıyla sarf ettikten sonra tevakkuf devirlerine işâret eden şerh ve hâşiyeler başladı. İlk inkişâf ve tekâmül anlarında yetişen kuvvetli ilim adamlarına mukâbil cılız intihâli birtakım şerhcilerden mürekkebe mütereddî bir sınıf meydana çıktı. Selefin âsârının ihtivâ ettiği orijinal ve asîl fikirlere bedel basit ve kelimeci bir zümre peydâ oldu. Artık ilm-i kelâm kudret ve rûhunu kaybetmiş bulunuyordu (435).

Müellif 376-380 sayfaları arasında Şîî ulemâyı ve eserlerini zikretmektedir. Akabinde de yaklaşık üç sayfalık kısımda Şîliğe ilişkin Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi farklı dillerdeki kaynakları sıralı bir şekilde zikretmektedir. Ayrıca tefsir, hadis ve fıkıh bölümlerinin sonlarında da Batı’daki çalışmalardan bahsetmekte; kimin hangi metni neşir ve tercüme ettiğini, kimin de müstakil eser kaleme aldığını zikretmektedir. Bu durum müellifin hem klasik hem de modern literatüre hakimiyetinin bir göstergesi olup oldukça kıymetlidir. Bu hâkimiyetin bir başka göstergesi de eserin kaynakçasıdır. Müellif burada atıf yaptığını belirttiği 276 eseri listelemektedir (441-449) ki buraya, bölüm sonlarında me’hazlar şeklinde belirttiği ara bibliyografyanın tamamını da almamıştır. Harîmî’nin, eserini Edremit gibi küçük bir ilçede kaleme aldığı göz önüne alındığında kaynak gösterdiği eserlere ulaşması gerçekten de takdire şayandır. Nitekim onun, eserlere ulaşmak için çok defalar seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Yazma eserlere atıf yaparken zikrettiği kütüphaneler bunun göstergelerindedir. Kaynakça ve atıf söz konusu olduğunda müellifin dipnot kullanımına da bir cümle ile işâret etmek yerinde olacaktır. Balcioğlu atıf yaparken eserin yayınevinden yayın yerine, cildinden sayfasına kadar tam künyesine yer verdiği gibi sadece eserin yahut müellifin adıyla yetindiği de olmuştur. Bu itibarla dipnot kullanımında bir birlik olmadığı söylenebilir. Yine sayfa numaralarının -birkaç istisna dışında- ihmal edilmediği de zikredilmelidir.

Naklî İlimler Tarihi’nin yazımına gelindiğinde müellifin oldukça dağınık bir üslubunun olduğu söylenmelidir. Yazarın, konudan konuya geçişleri zaman zaman çok hızlı ve bağlamsız olabildiğinden metnin takibi de zorlaşmaktadır. Harîmî, bazen ele aldığı konuyu bir sebebe bağlamak için esas meseleyi bırakıp o sebebi ayrıntısıyla anlatmaya koyulmaktadır. Yazarın benzer şekilde, kısaca bahsetmesi yeterli hususları tafsîlâtıyla işlemesi kitap boyunca gözlemlenmektedir ve bundan dolayı konu bütünlüğü zarar görmektedir. Bu duruma bazen, müellifin tarihi yönünün kuvvetli olması da sebep olmuştur. Zira o, konuyu dağıtmak pahasına geçmiş milletlere ve dinlere dair anlatılar sunmaktadır.

Müellifin üslubunun yanında kitabın tasnifiyle alakalı dikkat çeken bir husus da üst-alt başlık uyumsuzluğudur. Eserde yapılan başlıklandırmalar zaman zaman hatalı bir görünüm sunmuştur. Örneğin “Kelâm Târîhi” bölümünde fırkalara yer verilirken ilk olarak Hâricîlik sonrasında Yezîdîlik zikredilmiştir. Meseleye kronolojik açıdan yaklaşıldığında bu durum zaten hatalı iken Yezîdîliğin altında “Büyük Şîa Mezhebi ve Ondan Ayrılan Fırkalar” şeklinde bir alt başlık açılmıştır. Bu alt başlığın Yezîdîlik altında yer alması müellifin yaptığı hatalardan biridir. Zira bu, muhtemelen sonraki üst başlık olan “Şîa’nın İmâmiyye, İsnâaşeriyye, Bâtıniye Fırkaları” altında yer alacaktı. Eserin tasnifine ilişkin başka bir örnek yine kelâm tarihi bölümündeki “Şîa’nın Siyâsî ve İlmî Faaliyeti” başlığı üzerinden gösterilebilir. Müellif, bu başlıkla Şîilik çerçevesinde siyâsî ve ilmî bir anlatı sunacağını ima etmiştir. Fakat bu başlıktaki ilk alt başlık “Türkler Arasında Müfrit Şîilik Cereyânları” şeklinde takdir edilmiştir. Alt başlığın üst başlıkla uyumsuzluğunun yanı sıra başlıkta anlatılacağı ifade edilen konu da ele alınmamış, onun yerine Türklerin İslâmiyet’e geçiş süreci işlenmiştir. Dolayısıyla metinde hem üst-alt başlık uyumsuzluğu hem de başlıkta belirtilenin metne yansımaması durumu yer yer kendini göstermektedir (Diğer örnekler için bk. 110, 126).

Eserle ilişkin son olarak sahip olduğu konu genişliğinin, okuyucuyu hayrete düşürdüğü söylenmelidir. Müellifin farklı beş ilim dalını birlikte ele almasının yanında meseleleri işlerken pek çok tâlî mevzuaya temas etmesi, çok eski tarihlere dair bilgiler aktarması, farklı medeniyetlerin inançlarına dair bilgiler sunması, diğer semâvî ve gayr-i semâvî dinlerden bahsetmesi, Batı

³ Hilmi Ziya Ülken, “Mukaddime”, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, mlf. Tahir Harimi Balcioğlu (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 12.

literatüründeki araştırmalara işaret etmesi vs. hem sahip olduğu birikim hem de ulaştığı kaynaklar bağlamında okuyucuyu olumlu manada şaşırtmaktadır. Ayrıca müellifin zaman zaman etimolojik tahlillerde bulunduğu da bu bağlamda zikredilebilir.

Naklî İlimler'in neşri söz konusu olduğunda nâşirlerden Fuat Aydın, "Balıkesir Taşrasında Bir Âlim-Entelektüel: Tâhir Harîmî Balcızâde/Balcıoğlu" başlıklı bir bölüm yazmıştır. Müellife ve kitaba dair genel bilgiler sunan bu kısımda, eserin niçin neşredildiğine de işaret edilebilirdi. Neşirde yapılan tasarruflara gelindiğinde; metinde düşmüş veya unutulmuş kelimeler köşeli parantezle takdir edilmiş (173, 215, 436 vb.); cümle akışının bozulmaması için kelimelere, bulunma veya yönelme hâli gibi ekler yine köşeli parantezle eklenmiştir. Metindeki Arapça ve Farsça ibarelerle şiirler, müellif tarafından tercüme edilmediyse çevirileri dipnotta verilmiştir (ör. 21, 194, 255, 384). Fakat bu durumun istisnaları da olmuştur (ör. 70, 172, 265). Kur'ân ayetlerine bakıldığında bunların -birkaç istisna dışında (289) ekseriyetle mealinin verildiği görülmektedir. Arapça ibareler -bunun da istisnası olmakla birlikte (170)- Kur'ân metni değilse harekelendirilmemiştir. Güzel bir tasarruf olarak nâşirler, müellifin tek kelimeyle iktifâ ettiği oryantalist isimlerini, karışıklık olmaması için, tam haliyle yazmışlardır. Ayrıca zikredilen isimde hata varsa (41, 275), bir eser sehven bir başkasına nispet edilmişse (277) veya aktarılan bilgide yanlışlık varsa (47) nâşirlerce bu ve benzeri durumlar düzeltilmiştir. Bir de bazı kavramların güncel kullanımına da işaret edilmiştir. Örneğin "iktitâfiyye" kelimesinin karşılığı "seçmecilik/eklektizm" şeklinde verilmiştir (113).

Sonuç olarak eserin yazıldığı dönem göz önüne alındığında, müellifin oldukça kıymetli bir iş çıkardığı söylenmelidir. Eserdeki konu çeşitliliği ve kaynakçanın zenginliği bu görüşün gerekçelerindedir. Bunun yanında eserin kaleme alındığı dönemde, belirli dinî ilimlerin tarihine dair müstakil telifler bulunsa da⁴ -tespit edildiği kadarıyla- Balcıoğlu'nun yaptığı tarzda genel bir dinî/naklî ilimler tarihi yazımına rastlanmamıştır ki bu da eseri, yazıldığı dönem bağlamında kıymetli kılmaktadır. Eserde birtakım hatalar olduğu zikredilmişti. Fakat bu hatalar, dönemin bilgi birikiminin bir yansıması olup esere gölge düşürmemektedir. Bugün kitabın belirli bölümleri alanın uzmanlarınca incelenip tahlil edilse muhakkak hatalar veya yanlış yorumlamalar görülecektir. Ancak bu, bugünkü akademinin uzun yıllar neticesinde ulaştığı sonuçlarla alakalıdır. O sebeple erken cumhuriyet döneminde yazılan bu metnin hatasız olmasını beklemek gerçekçi de değildir. Beklenmesi gereken ancak eserin bariz hatalardan hâli olmasıdır ki eserin bu yönde bir eksiği yoktur. Hatta mezkûr hataların sayısı da oldukça azdır. Bununla beraber incelenen eser, bugün naklî ilimlerin tarihine dair bilgi edinmek isteyen birisi için tavsiye niteliğinde değildir. Zira naklî ilimler hakkında bilgi edinmek isteyen kimsenin modern dönemde yazılmış -özellikle de tek bir ilmi merkeze alan- bir metni okuması daha isabetlidir. Peki bu kitabı kim okumalı dendiğinde cevap şu şekilde verilebilir: Osmanlı'nın son dönemlerinde doğup erken Cumhuriyet döneminde yaşayıp eserini de bu zaman diliminde kaleme alan bir âlimin, naklî ilimlere ve tarihlerine dair müktesebâtını, zihin dünyasını, mezhep ve olaylara bakışını, dönemin dolaşımdaki yahut ulaşılabilir durumdaki metinlerini, Türkiye'de tanınıp okunan müsteşriklerin kimler olduklarını, o dönem için hangi metinlerin yazma hangilerinin matbu olduğunu, erken Cumhuriyet dönemindeki ilahiyat "akademisinin" Batı'ya nispetle nerede durduğunu merak eden kimseler okumalıdır.

Umulur ki değerli müellif merhum Tâhir Harîmî Balcızâde, "ömrühayatımda neşredemezsem benden sonra da neşredilmesin" şeklindeki temennisine ilim adına karşı çıkan nâşirlerle birlikte eserine bir değerlendirme yazan yazardan da ahirette sorgucu olmaz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has no financial support.

KAYNAKÇA

Mes'ûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. haz. Kemâl Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005.

Ülken, Hilmi Ziya. "Mukaddime". *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*. mlf. Tahir Harimi Balcıoğlu. 5-12. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.

⁴ Tâhir Harîmî'nin zamanında yaşamış Osmanlı ulemâsından Abdullatif Harpûtî (1842-1916) *Târîh-i İlm-i Kelâm*'ı, Seyyid Bey (1873-1925) *Târîh-i Fıkıh Dersleri*'ni, Mehmet Ali Aynî (1869-1945) *Tasavvuf Tarihi*'ni, İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946) *Fıkıh Tarihi*'ni ve Zâhid Kevserî de (1879-1952) *Târîhu'l-fırakı'l-İslâmiyye*'yi yazmıştır.